

DİVÂNU LÜGÂTİ'T-TÜRK'TE BELİRLİ VE BELİRSİZ NESNE YAPILARI*

Erdoğan BOZ**

ÖZET

Bu makalede, Divânu Lügâti't-Türk'ten (DLT) derlenmiş manzum parçalar esas alınacaktır. Bahsedilen metinlerde geçen belirli ve belirsiz nesne yapıları üzerinde durulacaktır. Son yıllarda hem Türkiye Türkçesi hem de tarihsel ve çağdaş lehçelerimizin sözdizimi üzerine bir çok araştırma yapılmıştır. Sözdiziminin en çok tartışılan konularından biri de “nesne”dir.

Anahtar Kelimeler: Gramer, Türkiye Türkçesi, nesne

STRUCTURE OF DETERMINED AND UNDETERMINED OBJECT IN DİVÂNU LÜGÂTİ'T-TÜRK

ABSTRACT

In this article, it is based on piece of written in verses (manzum) from Divanu Lügâti't-Türk(DLT) texts that mentioned in the article determined and undetermined subject's structures will search. Last decade a lot of studies were investigated on not only Türkiye Turkish but also historical and contemporary dialects(polishes)'s syntax. One of the most discussion matter is “subject”.

Key words: grammar, Türkiye Turkish, object.

Giriş

Bu makalede, Divânu Lügâti't-Türk'ten (DLT) derlenmiş manzum parçalar¹ esas alınarak söz konusu metinlerde geçen belirli ve belirsiz nesne yapıları üzerinde durulacaktır.²

Son yıllarda hem Türkiye Türkçesi hem de tarihsel ve çağdaş lehçelerimizin sözdizimi üzerine bir çok araştırma yapılmıştır. Sözdiziminin en çok tartışılan konularından biri de “nesne”dir. Bu araştırmalarda çeşitli nesne yapıları en geniş şekilde incelenmiş ayrıca hem tarihsel hem de çağdaş lehçeler arasındaki denklik ve ayrılıklar üzerinde durulmuştur.

Bir tümce ögesi olan nesnenin, eylem-tümleç ilişkisine bağlı olarak kimi durumlarda biçimsel bir biçimbirim aldığını kimi durumlarda da almadığını biliyoruz. Türkiye Türkçesinde nesnenin belirliliğini ortaya koyan bu biçimbirimler sınırlı olmasına karşın tarihsel lehçelerimizde çeşitlilik göze çarpmaktadır.

Söz konusu çeşitliliğin en yaygın olarak görüldüğü devrelerden biri de Karahanlı Türkçesidir. Biz dikkatimizi çeken bu çeşitliliği, dönemin en çaplı eseri olan DLT üzerinde araştırmak istedik.

Bunun için öncelikle DLT'de geçen manzum parçaları fişledik, sonra bu fişleri belirli ve belirsiz nesne yapılarına göre önce ikiye ayırdık ardından bu

* Bu yazı, 26 Nisan 2007 tarihinde Bişkek/Kırgızistan'da Atatürk Alatoo Üniversitesince yapılan “Kaşgarlı Mahmut ve Türk Dünyasının Dili, Edebiyatı, Kültürü ve Tarihi” konulu sempozyumda sunulan bildiri metninden yararlanılarak hazırlanmıştır.

** Doç. Dr., Afyonkarahisar Kocatepe Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi (erdoganboz@aku.edu.tr).

¹ Tekin, Talat; *XI. Yüzyıl Türk Şiiri (Divânu Lügâti't-Türk'teki Manzum Parçalar)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1989. (Referans için verilen rakamların birincisi metin, ikincisi ise satır numarasıdır. Ayrıca her madde için en fazla dört örnek metin verilmiştir.)

² Konumuzla ilgili olarak başlıca şu çalışmalara bakılabilir. Bağdaş, Cahit; “DLT'teki Şiirlerde İsim Hal Eklerinin Kullanılışı” *İlmi Araştırmalar*, S.11, İstanbul, 2001, s.29-40. Durgut, Hüseyin; “Karahanlı ve Harezmi Türkçesi Eserlerinde İsim Halleri” *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Çanakkale, 1999, s.59-75.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

yapıları oluşturan sözcük ve biçimbirimlere göre yeniden tasnif ettik. Sonuç bölümünde ise elde ettiğimiz verileri bir tablo halinde sunarak değerlendirmeye çalıştık.

1. Belirli Nesne Yapıları

Geleneksel dilbilgisine göre herhangi bir biçimsel biçimbirim almış nesne ögesi belirli nesne olarak kabul edilir. Türkiye Türkçesinde bu biçimbirim +{I}'dir. Ancak kimi tarihsel ve çağdaş lehçelerde bu biçimbirimlerin sayıca çokluğu dikkat çeker. Karahanlı Türkçesi'nde bu biçimbirimlerin sayısı dördütdür. Biçimbirimlerden başka ad öbekleriyle de belirli nesne yapılabilir. Yeri gelmişken burada gözden kaçırılmaması gereken bir noktaya dikkat çekmek gerekir. Söz konusu biçimbirimlerin işlevi nesne yapmak değil, nesneyi belirlemektir. Kimi dilcilerin kabul ettikleri gibi bu biçimbirimler, yükleme durum biçimbirimleri değildirler.

1.1. Adlar

1.1.1. Yalın Adlar

Yalın adlara getirilen biçimbirimler üç tanedir. Bunların sayısal dağılımı şöyledir; +{G} 29, +{nI} 19 ve +{I} 6'dır.

1.1.1.1. +{G}

Bilge ereig eđgü tutup sözün işit (I-428)-(LXIV)
Orđulanıp yögsek tagıg oglak çatar (II-294)-(LII)
Yawlak yağıg katargan (II-74)-(II)
Kođtı erig umduru (II-53)-(II)

1.1.1.2. +{nI}

Körüp sünü adıkladı (III-339)-(III)
Ağır unı uçursâdım (III-247)-(XXI)
Katıg yânı kura kördüm (III-219)-(XXII)
Atgalır oknı azak (II-20)-(XXXVIII)

1.1.1.3. +{I}

Sıtgap tutar bileki (I-325)-(V)
Eren körüp başı tıgdı (II-83)-(X)
Bulun kılıp başı yârıp (I-399)-(X)
Köngli köyüp kânu kurup agzı açıp katgurar (II-188)-(XXXV)

1.1.2. İyelikli Adlar

İyelikli adlara getirilen biçimbirimler üç tanedir. Bunların sayısal dağılımı şöyledir; +{Ø} 80, +{I} 9 ve +{nI} 7'dir.

1.1.2.1. +{nI}

1.1.2.1.1. 1. Teklik Kişi

Altı Turumtayımını (II-110)-(XIX)
Toğgurmadı ıtımını (II-177)-(XIX)
Todgurgalır atımını (II-177)-(XIX)
Sürdi meni(n)g kutumını (II-177)-(XIX)

1.1.2.1.2. 2. Teklik Kişi

Tawarıngnı saçmadıng (I-79)-(IX)
Ağruk ağır işingni adnakuga (III-67)-(LX)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

Yawlak küdez tılı(n)gnı edgü sawıg tilengil (III-43)-(LXI)

1.1.2.2. +{İ}

1.1.2.2.1. 1. Teklik Kişi

Sürdi meni(n)g koyımı (II-90)-(XIX)

Sattı meni(n)g âyımı (II-193)-(XIX)

Kizlep tutar tayımı (III-71)-(XIX)

Kaptı meni(n)g kayımı (III-80)-(XIX)

1.1.2.2.2. 3. Teklik Kişi

İştîp ata anangrı(n)g sawlarını kadırma (I-508)-(LX)

Erdemini öğrenipen ışka süre (I-428)-(LXIV)

Uya kardaş oglını çınla bogar (I-86)-(LXXXIV)

1.1.2.3. +{Ø}

1.1.2.3.1. 1. Tekil Kişi

Yeklin bolup bardukı könglüm angar bağlayu (III-309)-(XXXIII)

Mungum mening bilinge (III-359)-(XXXI)

Eligim arıg kırçatur ok başakı (II-328)-(XXV)

Tıngla sözüm külgüsüz (I-96)-(XLIV)

1.1.2.3.2. 2. Tekil Kişi

Boyda ulug bilge bolup bilging ulan (I-51)-(LVII)

Tutgil konuk ağırlık yağsun çawıng boğunka (I-45)-(LIX)

Açrup özüng öşerip ağnagımı toğurma (III-67)-(LX)

Yaying tapa titrü bakıp bögdeng bile (III-271)-(LXX)

1.1.2.3.3. 3. Tekil Kişi

Kimni kalı satgasâ küçin kewer (III-288)-(LXXXVIII)

Erdem yâsin kuruştı (II-97)-(XLII)

Bagram başın emledi (III-84)-(XXVIII)

Basmıl sûsin komıttı (II-312)-(XII)

1.1.3. Ad Öbekleri

İkledi meni(n)g ağak körmedip ogrı tuzak (I-380)-(XL)

Yardı mening yürek (III-33)-(XXX)

1.2. Adıllarda

1.2.1. Kişi Adılları

Kişi adıllarına getirilen biçimbirimler iki tanedir. Bunların sayısal dağılımı şöyledir; +{İ} 31, +{nİ} 1'dir.

1.2.1.1. +{İ}

1.2.1.1.1. 1. Tekil kişi Adılı

İđgil meni tokıška yöwgil manga ulaga (III-172)-(LXXVI)

Emdi meni kim tutar (I-125)-(VII)

Bunlar mini öles köz (I-60)-(XXVIII)

Bulnadı meni kadark (III-23)-(XXXVIII)

1.2.1.1.2. 2. Tekil Kişi Adılı

Yisün seni âr böri (I-79)-(IX)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008

Seni tiler üs böri (I-36)-(XV)
Ardı seni kız anı(n)g tal (I-142)-(XXXVI)

1.2.1.1.3. 3. Tekil Kişi Adılı

Kağı anı toğurup (I-486)-(I)
Anı yetip süngüledi (III-406)-(III)
Bilgeler anı yirer (I-419)-(LXVI)
Eđgermeđip kođsa anı ilni kunar (II-29)-(LXIX)

1.2.1.2. +nI

1.2.1.2.1. 1. Çokluk kişi Adılı
Bizni kamug engitti (II-274)-(VII)

1.2.2. İşaret Adılları

İşaret adıllarına getirilen biçimbirimler bir tanedir.

1.2.2.1. +{nI}

Emdi munı alng (III-372)-(LI1)

1.2.3. Soru Adılları

Soru adıllarına getirilen biçimbirimler bir tanedir.

1.2.3.1. +{nI}

Kimni kalı satgasâ küçin kewer (III-288)-(LXXXVIII)

1.2.4. Belirsizlik Adılları

Belirsizlik adıllarına getirilen biçimbirimler bir tanedir.

1.2.4.1. +{nI}

Yakın yaguk körmeđip nengni küdür (III-22)-(LXXXIV)

2. Belirsiz Nesne Yapıları

2.1. Adlar

2.1.1. +{Ø}

Öđlek yarag küzetti (II-234)-(I)
İşler üzüp keçürgen (I-522)-(II)
Uwut bolup töpü agdı (I-309)-(III)
Eđgermeđip ok atar (I-237)-(VII)

Sonuç

DLT'ten derlenmiş manzum parçaları tarayarak elde ettiğimiz belirli ve belirsiz nesnelere toplam sayısı 305'tir. Bunların 187'si belirli, 118'i ise belirsiz nesnedir. Her iki grubun genel toplama göre oranları % 61.5'e % 35.5'tir. Belirli nesne yapan öbek ve biçimbirimlerin kendi içindeki sayı ve oranları da şöyledir.

İyelik öbeği; 82-% 43.5. Yalnızca iyelikli adlar ve adıllar.

+{I} biçimbirimi; 46-% 24.5. Daha çok kişi adılları üzerine az sayıda da iyelikli ve yalın adlar üzerine gelmiştir.

+{nI} biçimbirimi; 30-% 16.5. En çok yalın adlar üzerine, az sayıda iyelikli adlar ve adıllar üzerine gelmiştir.

+{G} biçimbirimi; 29-% 15.5. Yalnızca yalın adlar üzerine gelmiştir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008

Yeri gelmişken burada gözden kaçırılmaması gereken bir noktaya dikkat çekmek gerekir. Söz konusu biçimbirimlerin işlevi nesne yapmak değil, nesneyi belirlemektir. Kimi dilcilerin kabul ettikleri gibi bu biçimbirimler, yükleme durumu biçimbirimleri değildirler.³ Türkçede nesne durumu eksiz yapılır, diğer bir deyişle nesne olan ad veya iyelik öbeği yalın durumdadır. Ancak yalın durum veya eksizlik +{Ø}sıfır biçimbirimi ile işaretlenir. Aşağıdaki tabloya baktığımızda, +{Ø}sıfır biçimbiriminin belirsiz nesne yapan biçimbirimlerin sayı ve oranları da şöyledir.

+{Ø}sıfır biçimbirimi; 118-%100'dür. Yalnızca yalın adlar üzerine gelmiştir.

Bu sayısal verilerden çıkan sonuçlar üzerine şunlar söylenebilir

1. Belirli nesne yapan bütün biçimbirimler adlarla kullanılmışlardır. Yalın adlar en çok +{G}(29) ardından +{nI}(19) ve +{I}(6) biçimbirimlerini almışlardır. İyelikli adlar ise en çok iyelik öbeği (79) ardından neredeyse eşit sayıda +{I}(9) ve +{nI}(8) biçimbirimlerini almışlardır. Ancak burada şunu belirtmekte yarar var. İyelikli adlarda belirliliği sağlayan iyelik yapısıdır. Sayıca az olan bu biçimbirimlerin kullanılışı ya bir örneksime ya da bir kuvvetlendirme olarak görülebilir.
2. Belirli nesne yapan öbek ve biçimbirimlerden yalnızca +{I}(31), +{nI}(3) ve iyelik öbeği (3) adılarda kullanılmıştır. Kişi adlarına genel olarak +{I}(31) biçimbirimi eklenirken diğer adılar ise (soru, işaret ve dönüşlülük) +{nI}(2) biçimbirimi ve iyelik öbeği (3) ile kurulmuşlardır.
3. Belirsiz nesne yapan biçimbirim, +{Ø} (118) sıfır biçimbirimdir. Yükleme durumu biçimbirimi eksiz olarak yapılır. Bu eksizlik, +{Ø}sıfır biçimbirimi ile gösterilir.
4. DLT'te belirli nesne yapan biçimbirimlerin sayıca çokluğu tartışılabilir. Bunun için bir çok neden söylenebilir.
 - 4.1. DLT'ün çeşitli Türk boylarından derlenen malzemelerden oluştuğu hatırlanırsa çeşitliliğin önemli nedenlerinden birinin ağır ayrılıkları olduğu kabul edilebilir.
 - 4.2. +{I} biçimbiriminin /I/ < /G/ erimesi sonucu oluştuğu savları kanıtlanabilmiş değildir.⁴
 - 4.3. +{nI} biçimbiriminin adılara eklenmiş +{I} biçimbiriminin hece bölünmesiyle (ben-i> be-ni, sen-i> se-ni, an-ı > a-nı) ortaya çıktığı savları ise çok tartışmalıdır.
 - 4.4. Kimi araştırmacıların 3. teklik kişi iyelik üzerine gelerek belirtme işlevi gördüğünü kabul ettikleri +{n} biçimbiriminin, aslında eski bir iyelik kalıntısı olabileceği konusunda güçlü kanıtlar vardır.⁵
5. Belirsiz nesnenin yalnızca adlarla yapıldığı adılların ise belirsiz nesne olarak kullanılmaya uygun olmadığı anlaşılıyor. Bunun nedeni adılların adları temsil eden sözcükler olmasıdır.
6. Eski Türkçe'de belirli nesne yapan biçimbirimler; yalın adlarda +{G} ve çok az sayıda +{nI}, iyelikli adlarda ise +{n} ve adılarda +{I} ve

³ Geniş bilgi için bk. Karahan, Leyla; "Yükleme (Accusative) ve İlgi (Genetive) Hali Ekleri Üzerine Bazı Düşünceler", 3. *Türk Dili Kurultayı Bildirileri*, Ankara, 1999, s.605-611.

⁴ Canpolat, Mustafa; "Eski Anadolu Türkçesindeki Belirtme Durumu (Accusativus) Ekinin Kökeni Üzerine" *Türkoloji Dergisi*, DTCF Yayınları, c.X, S:1 Ankara, 1992, s.9-11. Kuznetsov, Petro İ.; "Türkiye Türkçesinin Morfoetimolojisine Dair" *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten 1995*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1997, s.233.

⁵ Alyılmaz, Cengiz; "Zamir n'si Eski Bir İyelik Ekinin Kalıntısı Olabilir mi?" *Türk Grameri'nin Sorunları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1999, s.403-413.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

+{nI}'dir.⁶ Karahanlı Türkçesi devrinde bu biçimbirimlerden iyelikli adlara gelen +{n} kaybolmuştur. Ancak kimi araştırmacılara göre bu biçimbirimin 3. Teklik kişide devam ettiği savı, yukarıdaki (bk. 4.4.) açıklamamıza karşın tartışılabilir. Yalın adlarda ise +{G} devam etmekle birlikte +{nI} kullanılışı artmış ve adıldaki durum değişmemiştir.

BELİRLİ NESNE													
BİÇİM- BİRİMLE R	ADLAR				ADILLAR								
	YALIN	İYELİK			SOR U	İŞARE T		DÖN .	KİŞİ			TOPLA M	ORAN %
		1.T K	2.T K	3.T K		b u	ol		1.T K	2.T K	1.Ç K		
İyelik Öbe.	-	6	3	70	-			3	-	-	-	82	43.5
+{I}	6	6	-	3	-		1 6	-	12	3	-	46	24.5
+{nI}	19	5	3	-	1	1		-	-	-	1	30	16.5
+{G}	29	-	-	-	-			-	-	-	-	29	15.5
ARA TOP.	54	17	6	73	1	1	1 6	3	12	3	1	187	61.5
BELİRSİZ NESNE													
+{Ø}	118	-	-	-	-	-		-	-	-	-	118	100
ARA TOP.	118	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	118	38.5
GENEL TOPLAM	172	17	6	73	1	1	16	3	12	3	1	305	100

⁶ Tekin, Talat; *Orhon Türkçesi Grameri*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi, Ankara, 2000, s.108-121. Gabain, A. Von; *Eski Türkçenin Grameri*, (Çev. Mehmet Akalın), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1988, s.64-69.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*